Hupeli grammatikas, mis ilmus 60 a. pärast, ei ole märgata suuremat juurdekasvu vanavara suhtes. Muidugi on H. grammatika oma sisu poolest ka rikkalikum kui tema eelkäijate Stahli, Gösekeni ja Hornungi (vt. neid) omad. Keeleliselt ja kirjaviisilt põhjeneb Helle grammatika, nagu hiljemini ka tema Piiblitõlge, siiski veel Forseliuse ja Hornungi poolt ülesseatud põhimõtteil. Aga H.-gi märkab juba Hornungi kirjaviisi puudulikkust, näit. kaksikkonsonantide kirjutamises. Substantiivisid ei kirjuta H. enam suure tähega, nagu see saksa keeles viisiks. Esimest korda esinevad H. grammatikas põhja-eesti *hea, pea, seal*, kus Hornung veel *hä, pä, sääl* kirjutab. Ka eesti keele grammatiline ehitus jääb H.-l peajoontes samaks, nagu Hornungil. — H. keeleline tähtsus ei seisa aga ainult kirjakeele rikastamises ega mõnede kirjaviisi ning grammatika vigade kõrvaldamises, vaid ka kirjakeele fikseerimises. Tema tähtsam töö — Piibli tõlge — ei ole tähtis ainult kultuurajalooliselt, vaid sellega oli ühtlasi loodud ühine Tallinna murdele põhjenev eesti kirjakeel. Tartu keelemurre suruti kohalikuks murdeks, sest Tartu keelt tarvitajad kirjamehed ei suutnud enam luua kirjandust, mis oleks üle kasvanud tallinnakeelse Piibli tähtsusest.

1739 ilmus pika vaevarikka töö järel esimene eestikeelne Piibel. Töö pearaskus lasus H. õlul, olgugi et tal tõlkimisel abiks olid Kullamaa õp. Heinrich Gutsleff (vt.) ja Tallinna õpetajad Eberhard Gutsleff *jun.* ning Vieroth j. t. Tõlkimisel oli H.-l peatakistuseks puudus sõnadetagavarast, mille kõrvaldamiseks oli tarvis rahva keskel käia sõnu kogumas. Kus rahva keelest vasteid ei leitud, jäeti heebrea või kreeka sõnad tõlkesse ja eestikeelsed seletused lisati juurde. Käsikirja valmistamine kestis 1728—36. Trükkimine sündis Tallinnas Johan Köhleri trükikojas. Trükipoognaid parandas Tallinna gümnaasiumi vanade keelte õpetaja Biek. Õnnetuseks tegi viimane omavolilisi parandusi käsikirjas ja tõlkis näit. saksa artikleid igal pool meie »see« ja »üks« sõnuga. Neid Bieki vigu ei suutnud H. enam parandada, sest suurem osa Piiblist oli juba trükitud, kui ta seda märkas. Bieki ja ka H. enese vigu arvesse võtmata võib ütelda, et H. oli ometi loonud kirikukeele, mille stiili omadused veel kauaks jäid püsima, osalt tänapäevani. Selle stiili peatunnuseks on äärmine lihtsus. — Arvatavasti kuulub H.-le ka 1740 Tallinnas ilmunud ja Piibli tõlke kaitseks kirjutatud: »Wiis head jutto Ühhe Õppetaja ja usklikko Tallopoia wahhel«.

V. Reiman, Kivid ja killud (1907), 16 jj.; V. Reiman, E. Piibli ümberpan. lugu, (1889), 111—20; E. Kirj. 1924, lk. 321 jj.; Hermann, E. kirj. ajal., 184 jj.; Recke-Napiersky II; Beise I; Kampmann, Peaj. I[III], 199—204.

P. B.

HELLER, Johann Friedrich, sünd. 8. I 1786 (ukj.?) Stolpes Taga-Pommeris, õppis alguses Königsbergi ja Halle ülikoolis, hiljemini, 1807, Liivimaale tulnud, astus 1811 Tartu ülikooli usuteadust õppima. Oli alates a. 1834 Võrumaa praost ja a. 1814 kuni surmani Räpinas kirikuõpetaja. Surn. 26. III 1849. Tema tähtsam kirjutis on »Versuch über das Wesen u. den Gebrauch der ehstn. Casen, bes. d. sogen. Nom., Gen. u. Acc. (Rosenplänter, Beitr. XV, lk. 1—42 ja lisandusi samas XVI, lk. 11—27. — Vrdl. ka Verh. GEG II, 1, lk. 23—45). Wiedemann juba nimetab selle kõige tähtsamaks teoseks peale Hornungi, mis 130 a. jooksul eesti keele käänete kohta ilmunud. Rosenplänteri »Beiträge'des« on see ka üldse peaaegu kõige tähtsam ja põhjalikum keeleteaduslik uurimus, millest m. s. selgub, et H. tundis uuemat tolleaegset kirjandust soome keelegi grammatika alalt. Peale selle on H. avaldanud rea kirikulaule (Mattusse-laulo, Tartus, 1822; neli vihku Wastse kirriko laulo, Tartus, 1831). Ühes C. G. G. Masingiga toimetas ta trükki tartukeelse kirikuagenda tõlke pealkirjaga: »Jummala-Orjusse Ramat Evangeliumi päle pohjandetu . . .« (Riias, 1835) ning »Wastse nink parrandetu wanna Waimolikko Laulo« (Tartus, 1842).

Kampmann, Peaj. I[III], 250; Napiersky, Pred.-Lex. III; Recke-Napiersky II; Beise I. *P. B.*

HELMI, vt. **EDERBERG, J. W.**

HENCKEL, Johann Christoph, sünd. XVIII a. s. I poolel Järva-Jaani praosti H.-i pojana, õppis Halles kuni a. 1756 usuteadust, sai a. 1760 Harju-Madise koguduse õpetajaks, loobus a. 1776 ametist. Mõni aeg elas H. Põltsamaal major v. Lauw' juures; siin töötas ta oma raamatu kallal: »Jummala surest Teggudest Mailma peäl«, mis ilmus Tallinnas kolmes osas: 1. osa a. 1774 (152 lk.), 2. — a. 1777 (lk. 155—327), 3. — a. 1789 (lk. 331—495). Raamatu keel tunnistab autori heast keeletundmisest. Harva eksib H. eesti keele seaduste vastu, olgu siis, et ta vanema kirjanduse mõjul artiklit tarvitab, ka puudub kongruents adjektiivi ja substantiivi vahel. Õigekirjutuses on H. kaunis järjekindel.

Recke-Napiersky II; Paucker, Geistl., 109. *K. K.-l.*

HENNING, Carl Matthias v., sünd. 10. VII 1774 Tallinnas, surn. 11. I 1856 Paides, õppis 1791—93 Jeenas usuteadust. Aa.

Eesti biograafiline leksikon, 1926-1929, lk. 129